VILÉM
MATHESIUS

OBSAHOVÝ ROZBOR SOUČASNÉ ANGLIČTINY

KAROLINUM

Obsahový rozbor současné angličtiny

Vilém Mathesius

Vydala Univerzita Karlova,
Nakladatelství Karolinum
www.karolinum.cz
Grafická úprava Jan Šerých
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
Vydání druhé, v Karolinu první

© Univerzita Karlova, 2016
Preface © Libuše Dušková, Aleš Klégr, 2016

ISBN 978-80-246-2267-5
ISBN 978-80-246-3320-3 (online : pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2017

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

PŘEDMLUVA ---- **9**

ÚVOD: O VĚDECKÉM STUDIU JAZYKA ---- **13**
1. Směry jazykozpytného bádání ---- **13**
2. Plán našeho rozboru ---- **16**
3. O jazykové stylizaci ---- **18**

A. NAUKA O JAZYKOVÉM POJMENOVÁNÍ (FUNKČNÍ ONOMATOLOGIE) ---- **21**
I. Význam jazykového pojmenování ---- **22**
   1. podstata a povaha jazykového pojmenování ---- **22**
   2. složky jazykového pojmenování ---- **23**
II. Forma jazykového pojmenování ---- **27**
   1. Pojmenování značková a popisná ---- **27**
   2. Obecně o slově ---- **28**
   3. Slova jednoduchá ---- **29**
   4. Slova složená ---- **32**
      a) Definice slov složených ---- **32**
      b) Typy slov složených ---- **32**
      c) Znaky kompozičních sdruženin ---- **34**
      d) Slovesná kompozita a spřežky v angličtině ---- **36**
   5. zkracování slov a tvoření nových pojmenování ---- **37**
III. Klasifikace jazykových pojmenování ---- **40**
   1. Problém slovních druhů (slovních kategorií) ---- **40**
   2. Formální rozdíly mezi slovními kategoriemi v angličtině ---- **41**
   3. Poměr substantiv a adjektiv v angličtině ---- **42**
   4. Poměr substantiv a sloves v angličtině ---- **44**
   5. Poměr adjektiv a adverbií v angličtině ---- **44**
IV. Klasifikace uvnitř jednotlivých slovních kategorií ---- **46**
   1. Klasifikace formální, aspektové modifikace a přechody kategoriální ---- **46**
   2. Formální klasifikace a aspektové modifikace u substantiv ---- **47**

a) Rod substantiv ---- **47**
b) Aspektová modifikace čísla ---- **48**
c) Aspektová modifikace určenosti (užívání členů) ---- **51**
3. Kategoriální přechody u substantiv ---- **53**
4. Formální klasifikace a aspektové modifikace u adjektiv ---- **54**
5. |Kategoriální přechody u adjektiv ---- **56**
6. Formální kategorie a aspektové modifikace u sloves ---- **57**
a) Formální kategorie u sloves ---- **57**
b) Aspektové modifikace u sloves ---- **58**
α) Všeobecný přehled ---- **58**
β) Slovesný čas ---- **60**
γ) Poznámky k problémům slovesného času v angličtině ---- **62**
δ) Slovesný vid ---- **64**
ε) Slovesný způsob ---- **68**
7. Kategoriální přechody u anglických sloves ---- **69**
a) Vztah dění k podmětu ---- **69**
b) Vztah dění k předmětu ---- **70**
α) Slovesa subjektivní a objektivní ---- **71**
β) Slovesa reflexivní ---- **72**

B. NAUKA O USOUVZTAŽNĚNÍ (FUNKČNÍ SYNTAX) ---- **73**
I. Definice věty ---- **74**
II. Aktuální členění věty ---- **76**
1. Základ a jádro výpovědi ---- **76**
2. Věty jednočlenné a dvojčlenné z hlediska aktuálního členění větného ---- **77**
3. Větné členění aktuální a formální ---- **78**
III. Formální členění věty jednoduché ---- **80**
1. Obecné poznámky ---- **80**
2. Jednočlenné neslovesné věty thetické ---- **81**
3. Jednočlenné neslovesné věty predikativní ---- **82**
4. Dvojčlenné věty neslovesné ---- **83**
5. Apozice ---- **83**
6. Konstrukce absolutní ---- **87**
7. Věty slovesné ---- **88**
a) Obecné poznámky ---- **88**
b) Gramatická osoba ---- **90**
8. Funkce podmětu v angličtině ---- **91**
9. O predikaci v angličtině ---- **94**
a) Predikace dějová po stránce formální ---- **94**
b) Dějová predikace po stránce významové: predikace aktivní ---- **97**
c) Druhy pasivní dějové predikace ---- **97**
d) Predikace kvalifikující ---- **103**
e) Jiné typy predikace ---- **107**

10. O předmětu v angličtině ---- **108**
a) Obecné poznámky ---- **108**
b) Předmět typu akuzativního ---- **110**
c) Předmět typu dativního ---- **113**
d) Předmět typu genitivního ---- **114**
e) Jiné typy předmětu ---- **115**
11. O atribuci v angličtině ---- **119**
a) Přívlastek povahy adjektivní ---- **119**
b) Přívlastek povahy substantivní ---- **121**
12. O příslovečném určení v angličtině ---- **124**
a) Obecné poznámky ---- **124**
b) Vyjadřování příslovečného určení v angličtině ---- **126**
IV. O anglické větě jako celku ---- **130**
1. Prostředky komplexní kondenzace ---- **130**
a) Obecné poznámky ---- **130**
b) Anglická participia ---- **132**
c) Anglický infinitiv a podstatné jméno slovesné (gerund) ---- **133**
d) Vazby komplexní ---- **135**
2. Pořádek slov v anglické větě ---- **136**
a) Zásady určující pořádek slov v jazycích ---- **136**
b) Jiné problémy anglického slovosledu ---- **141**
3. Zesílení a emfáze ---- **143**
4. Poznámky o negaci ---- **145**
V. Poznámky o jiných otázkách funkční syntaxe ---- **150**
1. O souvětí ---- **150**
2. O užívání způsobů a časů ---- **151**

POZNÁMKY VYDAVATELOVY ---- **153**
Seznam méně běžných zkratek ---- **170**

SUMMARY ---- **171**
A Functional Analysis of Present Day English on a General Linguistic Basis ---- **172**
Introduction: On the Scientific Study of Language ---- **172**
A. Functional Onomatology ---- **173**
I. The meaning of the naming unit ---- **173**
II. The form of the naming unit ---- **173**
III. The classification of naming units ---- **174**
IV. Classification within individual word categories ---- **174**
B. Functional Syntax ---- **175**
II. The definition of the sentence ---- **175**
II. Functional sentence perspective ---- **175**
III. The formal analysis of a simple sentence ---- **176**

IV. On the English sentence considered as a whole ---- **178**
V. Notes on other problems of functional syntax ---- **179**

РЕЗЮМЕ ---- **181**
Функциональный анализ современного английского языка
на общелингвистической основе ---- **182**
Введение: о научном изучении языка ---- **182**
А. Функциональная ономатология ---- **183**
I. Значение языкового наименования ---- **183**
II. Форма языкового наименования ---- **183**
III. Классификация языковых наименований ---- **184**
IV. Классификация внутри отдельных категорий частей речи ---- **184**
Б. Функциональный синтаксис ---- 185
I. Дефиниция предложения ---- 185
II. Актуальное членение предложения ---- 185
III. Формальное членение простого предложения ---- 186
IV. Об английском предложении как синтаксическом целом ---- 188
V. Примечания к другим вопросам функционального синтаксиса ---- **189**

DOSLOV VYDAVATELŮV ---- **191**

PŘEDMLUVA

Toto vydání *Obsahového rozboru současné angličtiny na základě obecně lingvistickém* je po více než padesáti letech první reedice původní české verze. Za uchování a zpřístupnění tohoto Mathesiova díla vděčí česká odborná veřejnost jeho vydavateli, Josefu Vachkovi, který jeho vydání nejen inicioval, ale také ho připravil do tisku. Historie vzniku výsledné podoby *Obsahového rozboru* je popsána ve Vachkově doslovu.

V této reedici vychází celý text *Obsahového rozboru* v původním znění. Editorské zásahy se týkají převážně formální a technické úpravy, do věcné stránky textu bylo zasahováno jen zcela ojediněle v případech, kdy jazykový stav zaznamenaný v prvním vydání už v současném jazyce neexistuje. Bez úprav byly ponechány i editorovy poznámky (kromě aktualizace vydání Trnkova *Rozboru*), jejichž hlavním obsahem jsou odkazy na tehdejší současnou literaturu. Vzhledem k délce období mezi prvním a nynějším vydáním nebylo možno původní odkazový aparát aktualizovat k současnému stavu. Množství literatury, které za tu dobu vyšlo, by zaplnilo vlastní bibliografický svazek. *Obsahový rozbor současné angličtiny* tak zaznamenává nejen podobu a vývojový stav angličtiny v první polovině 20. století, ale i vývojové stadium lingvistiky do konce padesátých let.

V této souvislosti je na místě ocitovat z Vachkova doslovu část týkající se literatury, na kterou odkazuje, a obsahu díla samotného. Rukopis byl připraven do tisku v r. 1949, avšak vyšel až v r. 1961, k čemuž Vachek poznamenává: „Mezera desíti let si ovšem vyžádala nové, důkladné revize textu a zvláště naprostého přepracování a rozšíření poznámkového aparátu, který od roku 1949 pochopitelně valně zastaral. Kupodivu mnohem méně za těch deset let překotného vývoje v světové jazykovědě zastaralo Mathesiovo dílo samo. … díly, obsahující nauku o jazykovém pojmenování a funkční syntax, zůstávají v svých podstatných rysech tak aktuální – a dokonce v lecčems i průkopnické –, jako byly v době svého vzniku.“ Vachkovo hodnocení *Obsahového rozboru* platí i v současné době. Ani druhé vydání tak není pouhým uctěním Mathesiovy památky, nýbrž znovu poskytuje cenné srovnání se současným stavem v anglistické, ale i obecně lingvistické domácí literatuře.

Teoretická východiska, v jejichž rámci je angličtina v *Obsahovém rozboru* popsána, Mathesius nastínil již ve spise *Řeč a sloh* (prvně vyšel ve sborníku B. Havránka a J. Mu-

kařovského *Čtení o jazyce a poesii*, 1942, a v r. 1966 samostatně). Výklad postupuje od vztahu mezi řečí a skutečností, jazykovým systémem a konkrétními promluvami k jazykové stylizaci a dešifraci. Jazyková stylizace ztvárňuje myšlenkový obsah dvěma akty, aktem pojmenovávacím a aktem větotvorným, usouvztažňovacím. Na tomto základě je *Obsahový rozbor* rozdělen na dvě hlavní části, nauku o jazykovém pojmenování (funkční onomatologii) a nauku o usouvztažnění (funkční syntax). Nauka o jazykovém pojmenování pojednává o slovu a jiných formách jazykového pojmenování a o slovních druzích, nauka o usouvztažnění se zabývá větou. Mathesius zde vychází od definice věty, která vystihuje její funkci v aktu komunikace. V něm se převážná většina vět člení na dva základní obsahové prvky: to, co se tvrdí (jádro výpovědi), a to, o čem se to tvrdí (základ výpovědi), tj. její aktuální členění. Toto členění je třeba lišit od formálního členění věty, jehož dvě hlavní složky jsou gramatický podmět a gramatický přísudek. Výklad pak dále pokračuje popisem větných členů a věty jako celku z hlediska prostředků komplexní kondenzace, slovosledu, emfáze a negace a končí pojednáním o souvětí a způsobech a časech.

O zahraničním ohlasu Mathesiova pojetí jazykového systému, jak je vyložen v *Obsahovém rozboru*, svědčí skutečnost, že se jeho anglický překlad dočkal dřívější reedice než původní text český. Iniciátorem a editorem anglického překladu byl opět Josef Vachek, překladatelkou, opět z Vachkova podnětu, autorka této předmluvy. Kniha *A Functional Analysis of Present Day English on a General Linguistic Basis* vyšla v r. 1975 v koedici nakladatelství Academia (v Praze) a Mouton (v Haagu a Paříži jako 208. svazek edice *Ianua linguarum*, *Series Practica*). Krátce potom vyšel dvakrát japonský překlad *Kinó gengogaku* (Tókjó, Kirihara šoten, 1981, 1982). V současné době se Mathesiovo dílo těší značnému zájmu v Číně. Přetisk anglického překladu vyšel v r. 2008 v Pekingu (*A Functional Analysis of Present Day English on a General Linguistic Basis*, World Publishing Company) a připravuje se překlad do čínštiny. Z pera čínské anglistky Xiaoxia Liu vyšla kromě toho monografie o Mathesiově pojetí slovosledu: *Vilém Mathesius' Thoughts on Word Order*: *Toward a Linguistic Historiography* (Praha, Bronx s r. o. vydavatelství, 2013).

Z Mathesiových četných studií se v domácí a zahraniční odborné veřejnosti nejvýše cení stať „O potenciálnosti jevů jazykových", kterou původně proslovil jako přednášku v Královské české společnosti nauk, v jejímž *Věstníku* vyšla v ročníku 1911/12. V doslovu v jubilejním mathesiovském svazku *Vilém Mathesius, Jazyk, kultura a slovesnost* (Odeon, 1982) ji Vachek charakterizoval jako „dnes už takřka legendární". Mathesius v ní „zdůraznil závažnost kolísání v synchronním stavu jazyka a důležitost tohoto kolísání pro řešení řady jazykovědných problémů" (s. 456). Tyto Mathesiovy myšlenky, které o tolik předběhly svou dobu, že se setkaly s nepochopením, byly zahraniční odborné veřejnosti zpřístupněny až o půl století později Vachkovým překladem „On the potentiality of the phenomena of language", který zařadil jako úvodní stať do svazku *A Prague School Reader in Linguistics* (Bloomington, 1964).

Obsahový rozbor a stať „O potenciálnosti jevů jazykových" charakterizují dva hlavní směry Mathesiovy činnosti, jeho roli na Univerzitě Karlově a v Pražském lingvistickém kroužku.

Mathesius vystudoval germanistiku a romanistiku, neboť anglistika v té době nebyla ještě na české pražské univerzitě ustavena. Na přednášky a semináře z anglické filologie chodil na pražskou univerzitu německou. Univerzitní studia dokončil v r. 1905. Již po čtyřech letech (1909) se na základě pěti studií o anglickém slovosledu (*Studie k dějinám anglického slovosledu*, Věstník České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1908–1909) habilitoval a stal se na Univerzitě Karlově docentem pro obor anglická řeč a literatura. V r. 1912 byl jmenován mimořádným profesorem. Tímto aktem byla založena česká anglistika nejen na Univerzitě Karlově, ale vůbec. Řádným profesorem byl Mathesius jmenován po první světové válce v r. 1919. V následujících desetiletích vybudoval pražský anglický seminář, podle jehož vzoru byly po druhé světové válce zakládány anglistické katedry na Moravě a na Slovensku. Plný rozvoj akademické činnosti mu od čtyřiceti let ztěžovala oční choroba, ke sklonku života též choroba páteře. Zemřel necelý měsíc před koncem druhé světové války, 12. dubna 1945.

Z Mathesiových knižních publikací se kromě *Obsahového rozboru* zabývá angličtinou knížka *Nebojte se angličtiny* (Průvodce jazykovým systémem), obsahující výklady, jimiž Mathesius v letech 1935–36 doprovázel v tehdejším československém rozhlase praktický kurs angličtiny. Knížka vyšla v osmi vydáních (prvně v Orbisu, 1936, 8. vyd. H+H, Praha, 2001). Díky Mathesiovu porovnávacímu přístupu k popisu jazykových jevů najdeme četné postřehy o rozdílech mezi češtinou a angličtinou též ve svazku *Čeština a obecný jazykozpyt* (Melantrich, 1947).

Z Mathesiovy bohaté akademické činnosti je pro českou anglistiku nepochybně nejdůležitější jeho působení na univerzitě. Z hlediska rozvoje české lingvistiky a jejího přínosu k rozvoji lingvistiky celosvětové je však Mathesius především nerozlučně spjat s Pražským lingvistickým kroužkem, jehož byl v r. 1926 spoluzakladatelem a celoživotním předsedou. Na půdě Kroužku byly v době Mathesiova působení položeny základy Pražské jazykovědné školy, funkčního strukturalismu.

Podrobně o Mathesiově životě a díle pojednává stať „Život a dílo Viléma Mathesia" v Mathesiových *Pamětech* (*Vilém Mathesius, Paměti a jiné rukopisy*, Karolinum, Praha 2009, s. 9–34) a Josef Vachek v již zmíněném svazku *Vilém Mathesius: Jazyk, kultura a slovesnost* („Vilém Mathesius", s. 455–463). Byl vydán k stému výročí Mathesiova narození a obsahuje výbor ze všech oblastí Mathesiovy činnosti, sestavený jeho editorem Josefem Vachkem. Mathesius je zde představen jako lingvista, literární kritik a vědec a kulturní aktivista. Jako kulturní aktivismus označoval svoje články v odborném i denním tisku, v nichž se vyjadřoval k dění ve školství, vzdělání, vědě a kultuře. Sborník obsahuje úplnou anotovanou bibliografii Mathesiových prací, sestavenou Emanuelem Mourkem.

Mathesiovo dílo našlo řadu pokračovatelů především ve dvou směrech: konfrontačním studiu jazyků a rozvíjení teorie aktuálního členění větného. V konfrontačním studiu nachází plodné uplatnění jeho postup od funkce/významu k formě. Pokud jde o jeho pojetí aktuálního členění, zakládají se na něm všechny současně rozvíjené domácí teorie informační struktury. V těchto a mnoha dalších směrech najdou současní badatelů v předkládané reedici *Obsahového rozboru současné angličtiny na základě obecně lingvistickém* nepochybně řadu podnětů.

Přesto se nezasvěcený čtenář může ptát, zda skutečně stojí za to vydávat dnes popis angličtiny starý tři čtvrtě století, vzhledem k převratným změnám, které se v jejím postavení od té doby udály a množství literatury, která o ní byla napsána. Odpověď zní, že kromě řady pronikavých postřehů o anglickém jazykovém systému, které nebyly dosud zcela doceněny a zpracovány, je na *Obsahovém rozboru* obzvláště cenný jeho způsob výkladu a uchopení problematiky. Mathesiova čeština je sice z dnešního pohledu místy archaická, ale to, co říká a jak to říká, jeho vhled a forma argumentace, zůstávají pro pozorného čtenáře stále překvapivě působivé a originální. Z textu vyzařuje autorova mimořádná osobnost, jejíž styl může dodnes sloužit jako zářný model a návod, jak by se mělo o jazyce uvažovat a psát. Je to styl přímočarý, bez mlhavých formulací, a proto zdánlivě jednoduchý. Vše, o čem píše, autor důkladně a pečlivě promyslel, a může proto psát s jistotou a konfrontovat své názory s největšími autoritami své doby, aniž by si musel nechávat zadní vrátka, a naopak bez obav uznat nedostatek informací tam, kde je nemá. Jinými slovy Mathesius byl nejen zakladatelem české anglistiky, ale stále je a dlouho bude velkým učitelem a vzorem pro anglisty a lingvisty vůbec, pokud jde o metodu, myšlení a psaní o jazyce. Cílem reedice je tento odkaz zachovat a předat mladším generacím, a proto je tak důležitá.

Libuše Dušková
Aleš Klégr

ÚVOD: O VĚDECKÉM STUDIU JAZYKA

1. SMĚRY JAZYKOZPYTNÉHO BÁDÁNÍ

Nejprve je třeba zdůraznit, že tyto výklady jsou uvedením do vědeckého, nikoli do praktického studia angličtiny. Je proto třeba povědět tu několik slov o jazykozpytě jako vědeckém odvětví.

Jazykozpyt jako systematická věda se počal pěstovat teprve začátkem minulého století. Jeho zakladateli jsou Dán Rasmus Rask (1787–1832) a Němec Franz Bopp (1791–1867). Na základě srovnávání různých starých jazyků evropských a asijských poznali, že některé jazyky jsou geneticky příbuzné a že podrobnějším srovnáváním stejných nebo podobných rysů v těchto příbuzných jazycích je možno dospět k poznání, jaké bylo jejich společné stadium starší. Metoda, které používali, tzv. metoda genetického srovnávání, ovládala pak vědecký jazykozpyt po celé 19. století a vyvrcholila ve škole mladogramatické, jejíž nejvýznačnější jména byla Karl Brugmann (1849–1919), Berthold Delbrück (1842–1922) a Hermann Paul (1846–1921).[1]

Jednou z nejdůležitějších tezí mladogramatické školy bylo tvrzení, že hláskové změny se řídí hláskovými zákony a ty že působí bezvýjimečně. Tím mladogramatická škola vnesla do jazykozpytu pevný řád. Dopracovala se jistě pozoruhodných výsledků, ale měla i některé nedostatky. Přílišným přeceňováním metody historické, tj. sledováním izolovaných jevů jazykových v jejich vývoji, jí unikal pojem systému, tj. ztrácela ze zřetele jazykovou soustavu jako celek. (To ukazují v oboru anglistiky např. i jinak dobré, kdysi velmi oblíbené mluvnice Wrightovy.[2]) Mladogramatici psali sice také mluvnice popisné, ačkoli „deskriptivní“ nehistorický jazykozpyt považovali za nevědecký, ale byly to zpravidla zase mluvnice starších stadií jazykových. Další vadou mladogramatického jazykozpytu bylo, že měl k dispozici jen jazyk písemných památek, tedy materiál uměle zjednodušený, a to proto, že písmo nezachycuje jazyk po všech stránkách (zvláště po stránce kvalit zvukových). – Mimo to je jazyk písemných památek určen stylem té které památky a nepoznáváme tedy z něho jazyk ve vší plnosti. Ukazuje to příklad nominálních vět v angličtině. V staré angličtině takové věty jistě

existovaly, ale v zachovaných literárních památkách se s nimi nesetkáváme, protože sloh těchto památek jich nepřipouštěl; v střední angličtině se opět hojně vyskytují, zejména v dramatu; v 18. stol. je nenajdeme v essayích, ale často se jich používá v dramatu a realistickém románě. – Třetím nedostatkem mladogramatické školy bylo, že její stoupenci přistupovali k jazyku výhradně ze stanoviska čtenáře (popř. posluchače), ale úplně opomíjeli neméně důležité stanovisko pisatele (popř. mluvčího).

Avšak bádání genetickosrovnávací představuje jen jeden z významných proudů jazykozpytného studia v 19. století. Vedle něho tu byl ještě proud druhý, jehož zakladatelem byl německý badatel Wilhelm von Humboldt (1767–1835). Postupuje metodou analytického srovnávání, tj. srovnává jazyky beze zřetele k jejich příbuznosti, aby se umožnilo pronikavější poznání jejich zvláštností a výstižnější stanovení jejich charakteristických odlišností (srov. plastický slovosled český a ustálený, gramatikalizovaný slovosled anglický).[3] Směr Humboldtův má od počátku široký rozhled, zajímá se i o jazyky exotické, neindoevropské, a už tím je dáno, že užívá metody synchronické, tj. probádává daný jazyk v daném úseku časovém.

> Že neindoevropské jazyky, jejichž starší stadia jsou nám velmi často neznáma, je přímo nutné zkoumat jinými metodami, než bylo tradičně obvyklé v ide. jazykozpytě, objevilo se koncem prvé čtvrtiny našeho století, kdy Antoine Meillet a Marcel Cohen vydali souborné dílo o všech význačnějších jazycích světa (Les langues du monde, Paris 1924). U jazyků indoevropských je tu podána jen jejich historie způsobem diachronickým, u jazyků neindoevropských však jejich lingvistická charakteristika způsobem synchronickým.

Mýlili bychom se však, kdybychom se domnívali, že rozdíl metody je dán jen tím, je-li možno zjistit historii daného jazyka, či nikoli. Synchronické metody užívá Humboldt ze zásady. Očekávali bychom, že tím Humboldt dospěje k poznání jazyka jako systému; k tomu si však Humboldt zatarasil cestu zdůrazňováním, že řeč není ergon (dílo), nýbrž energeia (tvoření). Tím byl zřetel k jazyku jako soustavě odsunut do pozadí a hlavní pozornost soustředěna na konkrétní promluvy. Tím se zároveň do lingvistiky dostával nevítaný prvek psychologie. Avšak psychologie sama je věda dosud tak neustálená, že aplikovat psychologické metody v lingvistice by znamenalo přenášet zmatek z jedné vědy do druhé.[4] Další závada je ta, že škola Humboldtova se snaží povahu jazyka uvést do příčinné souvislosti s povahou národa. Je těžko říci, co z těch dvou věcí je nesnadněji postižitelné, a tak se vysvětluje jedna neznámá pomocí druhé.

Humboldtův směr měl také svůj vývoj, ale nepodařilo se mu za více než sto let vytvořit takovou přesnou metodu, jakou vypracovala škola mladogramatická. Mnoho vědců má sklon k Humboldtově metodě, ale každý si ji po svém nějak upravuje. Humboldtův směr byl v rozkvětu hlavně v šedesátých až osmdesátých letech minulého století. Jeho stoupenci se uplatňovali především v časopise *Zeitschrift für Völkerpsychologie*, redigovaném M. Lazarusem (1824–1903) a H. Steinthalem (1823–1899). Současně s nimi působil Georg von der Gabelentz (1840–1893), později Franz Nicolaus Finck(1867–1910) a zvláště psycholog Wilhelm Wundt (1852–1920), z jehož díla *Völkerpsychologie* (Leipzig 1900–1920) jsou první dva svazky věnovány řeči. Max

Deutschbein (autor soustavného díla *System der neuenglischen Syntax*, Cöthen 1917) provedl též v souborném díle *Handbuch der Englandkunde* pokus spojit charakter angličtiny s povahou Angličanů.[5]

Úsilí o charakteristiku jazyka má ještě jeden zdroj, a to zcela praktický. Jeho počátky sahají až do doby humanismu, kdy byl vysloven požadavek, aby se psalo čistou ciceronskou latinou. Proto tehdy vznikaly příručky (tzv. antibarbary), stanovící, co je s ciceronskou latinou shodné a co se jí příčí. Takové příručky jsou v jistém smyslu pokusem o charakteristiku jazyka jak po stránce kladné, tak po záporné. V novější době vznikly z podobného hlediska také stylistiky řečí moderních, a to zejména v Německu. Některé z nich, psané jazykozpytnými badateli, užívají metody analytického srovnávání a dospívají tak k některým poznatkům zajímavým pro charakteristiku daného jazyka. (Srov. např. Philipp Aronstein, *Englische Stilistik*, Berlin 1923.)

Třetí proud jazykozpytného myšlení, určující směr vývoje jazykovědy v 19. století, je charakterizován moderním vývojem fonetiky. Fonetika se od poloviny 19. století silně rozmohla a zaujala důležité místo v souboru věd zabývajících se jazykem. S Humboldtovým směrem se fonetika shoduje v tom, že studuje jazykový materiál synchronicky. Ale na rozdíl od něho zajímá se fonetika zpravidla o zvukový materiál v jeho úplnosti. Kdežto směr Humboldtův si vybírá ke zkoumání jen nejdůležitější elementy jazykové, fonetika zjišťuje přístroji i to, co lidské ucho již nepostřehne. To lze ze stanoviska lingvistického pokládat za vadu (kterou korigovala teprve fonologie). Proto fonetika jen těžko dospívá nebo vůbec nedospívá k pojmu systému; přespříliš zdůrazňuje mluvení (energeia). Je pravda, že se někteří význační fonetikové (např. kodaňský Otto Jespersen, 1860–1943) dopracovali poměrně brzy k pojmu funkce a tím se na svůj prospěch odlišili od mladogramatiků, kteří chápali jazyk příliš mechanicky. Přesto však Jespersen k pojmu jazykového systému, jak jej chápeme dnes, ještě nedospěl, a ačkoliv po mnohé stránce mladogramatickou teorii korigoval, jeho korektura je nepostačující.[6]

To jsou tři tradiční proudy lingvistické v 19. století, které se ovšem navzájem často prolínají.

Čtvrtý významný proud jazykozpytný se jako vyhraněný směr objevuje teprve ve druhé čtvrtině století 20., i když jeho počátky sahají hlouběji do minulosti. Je to proud příbuzný se všemi dosavadními směry a jeho nejvhodnější označení je proud funkčně strukturální.[7] S proudem druhým a třetím má společný zájem synchronický. Velmi důrazně prohlašuje, že synchronické studium jazyka je stejně důležité a hodnotné jako studium historické. Srovnává jazyk jak analyticky, tak geneticky a liší se od předcházejících směrů hlavně ve dvou bodech:

Především zásadně přistupuje k jazyku z hlediska funkce. Počátky funkčního nazírání najdeme ovšem již u žáků polského jazykovědce Jana Baudouina de Courtenay (1845–1929), který působil dlouhá léta na ruských universitách (Kazaň, Petrohrad); zvláště je z nich třeba uvést leningradského fonetika a jazykovědce akademika L. V. Ščerbu (1880–1945), který jako jeden z prvních rozlišoval mezi fonetickými prvky s funkčním významem a bez něho (srov. rozdíl [n – ŋ] v češtině, kde je bez funkčního významu, a v angličtině, kde tento význam má). V Baudouinově škole se však tento

funkční rozdíl nevhodně pojímá čiře psychologicky. – Také u Jespersena najdeme počátky funkčního přístupu k jazyku (ve své učebnici *Lehrbuch der Phonetik* Jespersen hovoří o tom, že v jazyce vládne princip hláskové hospodárnosti, tzv. Lautökonomie).

Druhá věc, která charakterizuje proud funkčně strukturální proti proudům předcházejícím, je pojem systému. Jazykem se můžeme dohovořit jen proto, že tvoří systém znaků, které jsou k sobě v jistém vztahu a v jisté rovnováze. Je-li tento systém porušen, jazyk sám rovnováhu opět vytváří. (To zdůraznil mj. člen Pražské školy Roman Jakobson, viz zvl. TCLP 2, 1929.) Tím, že zdůrazňuje systém v jazyce, je tento proud funkčně strukturální bližší proudu prvému a druhému než třetímu. Navazuje tu na myšlenku švýcarského jazykovědce Ferdinanda de Saussure (1857–1913), který ostře rozlišoval jazyk (la langue) a mluvu (la parole). La langue je soustava hodnot, jíž přísluší ideální reálnost, asi jako mravní konvenci.[8] V povědomí je „langue" jako soustava norem, jež bezpečně u mluvčích existuje; její existenci si jasně uvědomujeme, když se od této soustavy někdo odchýlí nebo jsme-li postaveni před nové vyjadřovací úkoly, pro něž v soustavě norem ještě neexistuje jazykové vyjádření. Je tedy třeba zdůraznit, že systémovost je podle Saussura především vlastností la langue, a v tom se s ním proud funkčně strukturální shoduje. – Připomeňme ještě, že F. de Saussure vytvořil školu, zvanou Ženevskou,[9] jejíž nejvýznamnější představitelé byli Charles Bally a Albert Sechehaye.[10]

2. PLÁN NAŠEHO ROZBORU

Z toho všeho je zřejmo, že nám tu půjde o novou angličtinu zkoumanou z hlediska synchronického, metodou analytického srovnávání a s přihlédnutím k hledisku funkčnímu a systémovému.

Jazyk definujeme jako soustavu účelných prostředků vyjadřovacích, soustavu znaků, která se nám ve skutečnosti jeví jako souhrn možností, které jsou k disposici příslušníkům téhož jazykového společenství v dané době na daném místě k dorozumívání mluvou a které poznáváme z jejich realizace v jednotlivých promluvách.

To je třeba zvláště zdůraznit: bezprostředně jsou dány jednotlivé promluvy, z nichž teprve dospíváme k poznání systému (la langue). Přímo tento systém poznáváme jen od případu k případu z jistého odporu, který vzniká u posluchače, když se jiný mluvčí proti systému (jako normě) prohřešuje.

Další důležitá otázka je, co je promluva, která jsou stadia, jimiž promluva vzniká, a jak se uskutečňuje její pochopení.

Než na tuto otázku odpovíme, je třeba promluvit ještě o jedné věci. Řeč může mít dvojí funkci, tj. může sloužit buď výrazu nebo sdělení. Výraz je projev, který je bezděčným ulevením citu; nepočítá nebo nechce počítat s posluchačem, je to projev pro projev, má ráz ryze subjektivní. Sdělení však má ráz společenský, obrací se k druhému mluvčímu jako posluchači, má v něm vzbudit jisté myšlenky, představy, rozhodnutí atd. Původně byla řeč asi jen prostředkem výrazu, tento výraz se však ponenáhlu mě-

nil ve sdělení, až se výraz konečně stal pouhým druhotným signálem toto sdělení doplňujícím. Výsledek toho procesu je, že jazyky nám známé jsou dnes vesměs založeny na bázi sdělovací. Z oblasti výrazové pocházejí např. primární nerozložitelná citoslovce (*br! au!* aj.), dloužení samohlásek (*móře*) atp. I když však je řeč dnes založena na bázi sdělné, neznamená to, že by potřeba výrazu byla zmizela. Právě naopak dnes leckdy vidíme, že se pro ukojení potřeby výrazové užívá forem sdělných. Takovým výrazem je vlastně i pravá lyrika, jíž jde o skutečnou sdělnou funkci velmi zřídka (nebo jíž o ni jde jen druhotně).[11]

Proto mluvíme-li tu o konkrétní promluvě jako o základu jazykového rozboru, míníme především promluvu sdělnou. Jednotlivá stadia při vzniku sdělné promluvy objasní toto schéma:

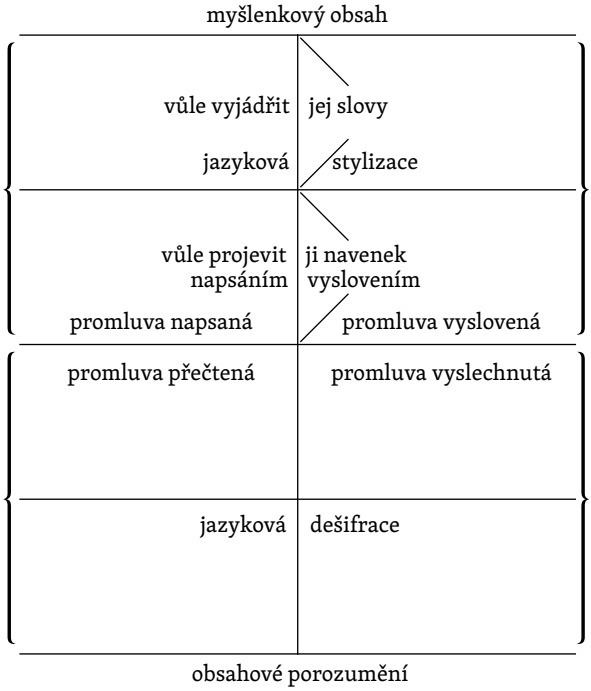

Postihnout jednotlivá stadia introspekcí vždy dobře nelze, ale přesvědčíme se o jejich existenci zase negativně – z překážek, které při vzniku promluvy leckdy nastanou. Často se přistihneme při tom, že myšlenkový obsah těžko vyjadřujeme slovy, tj. že se usilovně snažíme postoupit od myšlenkového obsahu k jazykové stylizaci, neboli že tu zmáháme jisté překážky. Obdobné překážky vznikají při snaze pochopit promluvu nezcela jasně stylizovanou – tu se přesvědčíme o existenci stadia, jež v hořejším schématu označujeme jako jazykovou dešifraci.

Uvedené schéma lze tedy přijmout za základ dalšího našeho postupu.

Po stránce jazykové jsou pro nás nejdůležitější právě stadia jazykové stylizace a jazykové dešifrace.

Hlavní naše thema v tomto rozboru zní: Co je podstatou jazykové stylizace v dnešní angličtině?

Jazykovou stylizaci je možno zkoumat z dvojího hlediska. Předně lze vycházet z myšlenkového obsahu: tu sledujeme, jak se tento myšlenkový obsah přetváří, aby se dospělo k jazykové stylizaci, jež je vlastní určitému jazyku nebo určitému jazykovému systému. Za druhé lze zkoumat jazykovou stylizaci ze stanoviska vyslovené (nebo napsané) promluvy, tj. sledovat, jakými prostředky zvukovými nebo grafickými se jazyková stylizace myšlenkového obsahu sděluje někomu jinému. Toto zkoumání je úkolem rozboru foneticko-fonologického, popř. grafického.

Je třeba ještě dodat poznámku k dichotomii promluva vyslovená – promluva napsaná. Bopp a většina nejstarších jazykozpytců zkoumali jen materiál psaný, kdežto novodobá dialektologie studuje zase jen jazyk mluvený. Dnes se však uznává, že promluva psaná je útvar sui generis a promluva mluvená rovněž, a že každá z nich má svůj vlastní úkol. (Viz Agenor, Artymovyč: Pysana mova, *Naukovyj Zbirnyk Ukrainśkoho Ped. Instytutu*, Praha, 2, 1932, str. 1–8.) Promluva psaná se sice vyvinula na bázi promluvy mluvené, ale není jejím pouhým mechanickým průmětem. V kulturních jazycích si psaná řeč vybojovala značnou autonomii vůči řeči mluvené. Je třeba zdůraznit, že pravopis nemá funkci fonetické transkripce, nýbrž má zachycovat nejen fonologický, ale i morfologický charakter řeči (srov. J. Vachek: Český pravopis a struktura češtiny, *LF 60*, 1933, str. 287–319).[12]

3. O JAZYKOVÉ STYLIZACI

Myšlenkový obsah, který je základem jazykové stylizace, je různý; většinou jsou to zážitky vnější, např. skutečnost, že někdo píše na tabuli. To, co vidíme, je směs zrakových počitků. Kdybychom to vše vzali jako syrový materiál, byla by to úžasná směs, která není nikdy přímo vyjádřitelná; vyjádřit ji můžeme jen výběrovým rozborem. Rozkládáme ji v několik celků, ale ty neobsahují všechny prvky té směsi. Vybíráme z ní jenom jednotlivé prvky, a to ty, na které se upíná naše pozornost a které lze jazykově pojmenovat. To je prvé stadium jazykové stylizace: myšlenkový obsah se rozkládá výběrovým rozborem v prvky jazykově pojmenovatelné.[13] Chceme-li o výše uvedeném zážitku mluvit česky, máme k dispozici prvky: *učitel*, *psáti*, *tabule*. Jsou však i jazyky, kde by ty prvky byly jiné (např. si lze představit jazyk, který by nedovedl pojmenovat pouhou ‚tabuli', nýbrž jen ‚stěnu s tabulí' apod.). Pojmenovatelné prvky jsou v každém jazyce jiné, i když v jazycích indoevropských jsou si někdy hodně podobné.

Ale tím ještě není proces jazykové stylizace ukončen. Když dospějeme k prvkům jazykově pojmenovatelným, je třeba je uvést ve vzájemný vztah aktem větotvorným – usouvztažnit je tak, aby z nich vznikla promluva: *Učitel píše na tabuli*. Jazyková stylizace myšlenkového obsahu se tedy provádí ve dvou etapách. Je to především výběrový rozbor v prvky jazykově pojmenovatelné a pak jejich usouvztažnění aktem větotvorným. Teprve tak se utváří myšlenkový obsah ve skutečnou promluvu. Z toho plyne,

že naše výklady se nám rozčleňují ve dvě části: I. v nauku o jazykovém pojmenování (funkční onomatologii) a II. v nauku o jazykovém usouvztažnění (funkční syntax). Napříč oběma těmi kapitolami pak běží morfologie, nauka o jazykových tvarech, řaděných v systémy podle kritérií formálních.[14]

Existenci obou uvedených částí jazykové stylizace dokazují i různé typy afázií (obor psychiatrie, zabývající se chorobami řeči). Pro lingvistu mají choroby řeči ten význam, že různým rázem jazykových poruch dokazují existenci různých lingvistických oblastí, odpovídajících uvedeným stadiím jazykové stylizace. Tak někdy nemocný tvoří věty, ale nerozumí slovům – to znamená, že má porušenu schopnost jazykově pojmenovávací; jindy zase jiný nemocný rozumí slovům, ale nedovede je složit ve věty – tehdy má porušenou schopnost usouvztažňovací (tzv. agramatismus).[15] [16]